

de tweede zondag die hij in Londen doorbracht (26 mei) werd hij op *St. Columba's Church of Scotland* attent gemaakt; 'ik heb het', zo schreef hij ruim vier jaar later in een concept voor een afscheidstoespraak die hij in die kerk op zondag 17 september '44 wilde houden (de dag van de Geallieerde luchtlandingen bij Eindhoven, Nijmegen en Arnhem) –

'ik heb het gevoeld als een gemis, wanneer de gebeurtenissen mij dwongen, een zondag over te slaan, want ik kan niet buiten dat Woord, dat, opengelegd voor de mensenziel, in de korte preek aan het einde van de dienst, het hoofd verheldert, het hart vernieuwt, de hand bekwaamt, doordat het appelleert aan onze Heer en Meester, aan ons geloof in God.'¹

In de *Church of Scotland* voelde hij zich als Nederlandse gereformeerde geheel thuis; in november '40 werd hij als tijdelijk lidmaat toegelaten. Hij bleef veel in de Bijbel lezen; toen hij behoefte had aan een 'Trommius' (de concordantie waarin voor alle woorden in het Oude en Nieuwe Testament aangegeven staat, waar zij voorkomen), kon van Rhijn er met een aanduiding in een brief aan zijn vrouw voor zorgen dat Gerbrandy via Genève een 'Trommius' ontving. Naast de Bijbel was er de muziek: concerten werden in Londen vrijwel niet gegeven, maar hij had zich een koffergrammofoon met enkele klassieke platen aangeschaft; daar kon hij bij tijd en wijle intens van genieten.

Niet dat hij zich opsloot in zijn persoonlijk bestaan! Wijd waren zijn contacten in de Engelse wereld, vooral met kerkelijke dignitarissen en met geleerden. Hij was in Londen de eerste minister die zijn Engels trachtte te verbeteren met dagelijkse lessen – in de zomer van '43 trok hij daar nog twee uur per week voor uit. '*My English is still horrible*', schreef hij toen in augustus aan Kasteel (zijn secretaris, die in '42 gouverneur van de Antillen geworden was), maar Engelse vrienden hadden hem gelukkig verzekerd, '*that the English of dr. Kasteel was far worse*'.² Hij was een gul gastheer die op zijn stemmige werkkamer in *Brown's Hotel* de *gin* of de jenever (als die er was) in waterglazen placht te schenken, en waar het hem maar mogelijk was, terwille van de vaderlandse zaak met lunches of diners iets te bereiken, nodigde hij iedereen uit die daarvoor in aanmerking kwam. De hoogte van zijn banksaldo was hem volmaakt onverschillig; hij wist dat vele van zijn ambtgenoten grote bedragen spaarden om na de terugkeer de schulden te kunnen aflossen die hun gezinnen hadden aangegaan – daar stond hij geen seconde bij stil: de oorlog ging vóór. In mei '42 moest het

¹ Collectie-Gerbrandy, 'persoonlijke stukken 1940-1945'. ² Brief, 17 aug. 1943, van Gerbrandy aan P. A. Kasteel (a.v.).